

ORYANTALİZM VE METİNLERARASI İLİŞKİ BAĞLAMINDA FRANSIZ ORYANTALİST SEYAHATNAMESLERİNDE TÜRK İMGESİ

Can Şahin*

“Avrupa hareketlilik, Asya ise atalettir.” Jean Chardin¹

GİRİŞ

Tarihi, siyasi ve sosyal olayların etkisiyle oluşan “İmge” kavramı, ideoloji doğrultusunda kültürel, sosyal ve estetik kavramlara ilişkin üretilen ve kolektif belleğe yerleşerek kalıcı hâle gelen zihindeki görsel karşılıklardır: “İmge; kalıp yargılarımızın bilinçaltımızın, inançlarımızın, kültürel değerlerimizin, korku ve sevgilerimizin bizlere kazandırdığı ötekini algılama, tanımlama ve sunma şeklidir” (Ulağlı, 2018: 19). Bu yönüyle imgelerin, öznel ve kurgusal sunumlar oldukları söylenebilir. İmgenin inşa edilme ve yansıtılma sürecini belirleyen birinci etken ideolojidir. “İmgeyi yazar, toplum, ideolojiler, sosyal ve tarihsel olaylar, inançlar doğurur. İmge gösterimseldir. Yani kurgusal bir yapı içerir. Yazar toplumun görmek istediğini gösterir” (Ulağlı, 2018: 56). İmgeler, üzerinden belli bir zaman geçince kalıp yargılara dönüşerek stereotipleşirler. Edebî eserler özellikle seyahatnameler imge üretmenin ve imgeleri dolaşıma sokmanın araçlarıdır.

Bu çalışmada Edward Said’in oryantalizm ve metinlerarasılık arasında kurduğu ilişkiden hareketle Fransız oryantalist yazarların seyahatnamelerdeki söylem birliği ve birbirine kaynaklık etme konusu

* Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, csahin@erzincan.edu.tr ORCID ID: 0000-0001-8038-9906

1 Devèze, M. (1970). *L'Europe et le monde à la fin du XVIIIème siècle*, Paris, s. 3.

irdelenmiştir. Çalışma kapsamında Tavernier, Flaubert, Chateaubriand, Lamartine, Gautier ve Nerval'in seyahatnamelerindeki kalıp yargıya dönüşmüş Türk imgeleri ve stereotipler tespit edilmiştir.

BATI KOLEKTİF BELLEĞİNDE TÜRK İMGESİ

“Türkler oradan geçtiler. Her şey yıkıntı ve yas” (Hugo, 1868: 22).

Oryentalist düşünce çerçevesinde “Doğulu” ve “Müslüman” olarak kimliklendirilen Türkler, Oryantalizm'in bilimsel, edebî ve sanatsal üretiminde önemli bir yere sahiptir. Türklerin 1071'de Doğu Roma İmparatorluğu'nu yıkıp Anadolu'ya yerleşmeleri aynı zamanda Batı ile temasın da başlangıç tarihidir. Batılıların Türklerle ilk kitlesel karşılaşması ve Türkler hakkındaki olumsuz imgelerinin oluşması XI. ve XIII. yy. Haçlı seferleri ile olur. Orta Çağ'da olumsuz Müslüman imgesi Rönesans'ta olumsuz Türk imgesine dönüşmüştür. Rönesans Avrupa'sı için en yaygın ‘yabancı’ imgesi kuşkusuz ki Türklerdir (Sbatoş, 2014: 27). Orta Çağ Batı dünyası Türk'ü savaşlarla tanır; bu nedenle birbirleri hakkında ilk izlenimleri bu alanda yaşanan olaylar belirlemiştir. Haçlı seferleri edebiyatı, Türk korkusu ve nefretinin Batı kamuoyunda yaygınlaşmasını sağlamıştır (De Busbecq, 2010: 27, 28).

Türk imgesinin oluşumunda tarihsel, dinsel ve ideolojik unsurlar önemli bir rol üstlenir (Ulağı, 2018: 45). Orta Çağ'da okuma oranı çok düşüktür dolayısıyla kilisenin tekelinde olan bağınaz din düşüncesi toplumun yönlendirilmesinde etkili olmuştur. Kilise yüzyıllar boyu Avrupa toplumunu “Türk tehlikesi” ile korkutmuş ve Türklerle karşı düşmanca hislerin toplumsal bellekte kalıcı hale gelmesi için çabalamıştır. Türkleri Avrupa halkının acımasız düşmanı ve Tanrı tarafından gönderilen ceza olarak gören Luther, kilisenin Türkler aleyhine yürüttüğü karalama kampanyalarına önemli katkılar sunmuştur (Kula, 1993: 17). Türk sözcüğü “*Hristiyan fanatikliğiyle biçimlendirilmiş ve Haçlı ruhuyla pekiştirilmiş bir kavramdı. Müslüman demek şeytanın çocuğu, Hristiyanlarca bir sahtekâr sayılan Muhammed'in müridi demekti*” (Parla, 2015: 29). Papa ve Kilise tarafından Türklerin Hristiyan dünyasını cezalandırmak için Tanrı tarafından gönderilmiş bir bela ve musibet olduğu yönündeki propagandalar neticesinde üretilen ve sistemli olarak dolaşıma sokulan vahşi, kan emici, şeytan, cahil, kaba, Hristiyan düşmanı, şehvet düşkünü, zorba, dinsiz, hoşgörüsüz, gaddar, ahlaksız, korkunç, günahkâr, barbar,

ilkel gibi olumsuz imgeler Batı'nın kolektif belleğinde kalıp yargılara ve stereotiplere dönüşmüştür.

Osmanlı devletinin Avrupa için bir tehdit olmaktan kesin olarak çıktığı 1700'lü yılların ilk çeyreğine değin “Türk tehlikesi”ne ilişkin gazete, edebiyat, tiyatro, tarih, felsefe, opera gibi türlerde ortaya konulan yazılı belgelerin sayısının otuz binin üzerinde olduğu sanılmaktadır. Bu yazılı belgelerin hemen tümünde, “Türk tehlikesine” karşı Avrupa'yı birleştirmek için ‘propaganda’ amacı güdüldüğü açıkça görülmektedir (Kula 2006: 93). “*Türk tehdidi ya da Türk tehlikesi bir hammadde olarak düşünülürse, bundan değişik şair ve yazarlar, farklı motifleri ya da motif dizelerini kendilerine özgü bir üslupla biçimlendirmiştir*” (Öztürk, 2015: 21). Arrighi'ye göre Türklerle ilgili hikâyeler, ister seyahatname olsun, ister ahlak ve gelenekler üzerine incelemeler, ister zehirli risaleler, hatta hikâye derlemeleri olsun, hepsi Avrupalıların Osmanlı tehdidi karşısında çeşitli şekillerde hissettikleri bilgi ihtiyacına yanıt vermektedir (2007: 1).

Osmanlı Devleti Batı karşısında güç kazandıkça tehdit algısı artmış bu da negatif Türk imgesinin Batı kolektif belleğinde daha güçlü yer edinmesini netice vermiştir. XIV-XVII. yüzyıllarda Türkler Avrupalılar için en büyük düşman olarak kodlanmıştır. Kemal Karpat, Türklerin Avrupalılar arasındaki imajının on altıncı yüzyıla kadar korku, on altıncı yüzyıldan sonra korkudan saygıya, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda, lakaydi ve küçümsemeye doğru değiştiğini belirtiyor. On dokuzuncu yüzyılda artık düşmanca bir tutum öne çıkmıştır (2004: 18). Görüldüğü üzere Türkler yüzyıllar boyunca Avrupalılar nezdinde düşman olmanın ötesine geçememişlerdir.

“SÖYLEM” OLARAK ORYANTALİZM

Latince güneşin doğuşu anlamındaki “oriens” sözcüğünden türeyen “Oryantalizm” kavramını Teophile Gautier, Doğu'yu konu alan resim türünü kavramsallaştırmak için kullanmıştır. “Doğu” ve “Batı” kavramları coğrafi yönü ve konumu dışında tarihsel ve söylemsel kurgulamalardır. Oryantalizm ilk kez 1838 yılında “Doğu'yu inceleme ve araştırma” anlamıyla Fransız Akademisi sözlüğüne girmiştir: “*Doğu sadece Batı'nın yakın komşusu değildir, bu alan aynı zamanda Avrupa'nın en geniş, en zengin, en eski sömürgelerini kurduğu bir bölge ve uygarlığının ve dillerinin temelidir*” (Said, 1998: 12).

Oryantalizm, akademik bir araştırma alanı olarak XIX. yüzyılda kurumsal bir kimliğe kavuşmuştur. Victor Hugo Les Orientales adlı şiir

kitabının ön sözünde “Doğu’ya şimdiye kadar olduğundan çok daha fazla ilgi gösteriliyor. Doğu çalışmaları hiç bu kadar popüler değildi. XIV. Louis döneminde Helenist idik, şimdi ise Oryantalist olduk” (1868: 2) demek suretiyle XIX. yüzyılda her alanda yaygınlaşan ve popülerleşen oryantalist faaliyetlere dikkat çekmiştir.

Edward Said, Orientalism adlı paradigma kurucu eserinde Foucault’nun bilgi-güç ilişkisinden yola çıkarak oryantalizmi siyasi ve ideolojik bağlamı olan eurocentric bir dünya görüşü olarak kavramsallaştırır. Oryantalizmin Doğu ile Batı arasında varlık ve bilgi karşıtlığını (epistemolojik ve ontolojik) ifade ettiğini belirten Said’e göre Batı kendi varlığını kimliklendirmek ve emperyal faaliyetlerini gerekçelendirmek için hayali bir Doğu imgesi yaratmıştır: “Oryantalizm Doğu’yu konu edinen kurumların tamamı, verilen beyanlar, takınılan tavırlar, yapılan benzetmeler, bir cins öğreti, yönetim biçimi veya hükümet şeklidir. Kısaca bu cins oryantalizm, Batı’nın üstünlük sürdürme taktiği, Doğu üzerinde otorite kurma çabasıdır” (Said, 1998: 14).

Said, bilginin nesnel değil iktidarın yönlendirmesi ile üretilebilir yani öznel bir olgu olduğunu savunur. Said, Foucault’nun “saf” bilginin eleştirisini izleyerek ilk defa oryantalist temsilin “Doğu’nun ‘doğal’ betimlemesi” olmadığını (Behdad, 2007: 28) ortaya koyar. Said’e göre “Oryantalizm hitabetle birlikte düşünülmediği takdirde Avrupa kültürünün Doğu’yu yönetmek, hatta yeniden canlandırmak, siyaset, sosyoloji, askerlik, ideoloji, bilim ve hayal gücü alanlarında ona yön vermek için kullandığı ileri ölçülerde sistemleştirilmiş disiplini fark etmek imkânsıdır” (1998: 15).

Said, oryantalizmi “söylem” olarak nitelendirir. “Batı’nın kültürel hegemonyası veya kültürel emperyalizm diyebileceğimiz bir şeyin gerçekten var olduğunu kabul ettiğimizde, ‘oryantalizm’ onun edebiyat ve sosyal bilimler alanındaki biçimidir” (Tonnesson, 2006: 357). Oryantalizm, Batı’nın kendini tanımlamak, kurguladığı hayali Doğu’yu geniş kitlelere kabul ettirmek ve Doğu’nun kendisi hakkında yapılan nitelendirmeleri içselleştirmesine dönük edebî bir faaliyettir.

ORYANTALİZM VE METİNLERARASILIK

“Oryantalizm gibi tüm davranışları metinlere dayanan ve bu metinlerin de ‘Kabul edilmiş fikirler’ dünyasından kaynaklandığı bir bilim dalında başka tür düşünmek gülünç olurdu” (Said, 1998: 261).

Metinlerarasılık bir yazarın, başka bir yazarın eserinden aldığı parçaları kendi eserinde birleştirmesi, metnini onun metni ile ilişkilendirmesidir. Kubilay Aktulum, metinlerarasılığı iki ya da daha çok metnin alışverişi olarak tanımlar. Metinlerarasılık; bir yazarın bir başka yazarın eserinden bölümleri kendi eserinde bir yeniden yazma ameliyesine tabi tutarak kaynaştırmasıdır. Başka metinlerden aldıklarıyla varlık kazanan bu yeni söylem kurgusal niteliktedir (Aktulum 2007: 13-17).

Said'e göre oryantalizm her şeyden ileri ölçülerde bir yazarlar ve eserler bütünüdür ve metinlerarası düzlemde inşa edilen klişeleşmiş ifadelerdir. Buradan hareketle oryantalist metinlerin önceki metinleri tekrar ettiğini ve ihtiva ettiğini söyleyebiliriz. Oryantalist gezginin eserini kaleme alırken kullandığı malzeme, izlenimleri sonucunda elde ettikleri değil var olan metinlerde yer alan kalıp yargılardır: *“Doğu, Batı için nesnel gerçekliği olan bir yer değil; bir metindir. Doğu'ya ancak bu metin üzerinden ulaşılabilir, bu metnin dışında bir Doğu yoktur, çünkü bu metnin dışında Doğu'ya ilişkin bilgi yoktur”* (Parla, 2015: 21). Oryantalist söylemde esas olan söylemi meydana getiren metnin yazarı değil, söylemin bizatihi kendisidir; dolayısıyla söylemden yazar değil kurmaca metin sorumludur. Dolayısıyla ortaya konulan bilginin doğrulatilmasına hem ihtiyaç hem de gerek yoktur. Doğu üzerine inşa edilen her tür bilgide söyleyenin değil söylenenin odağa alındığı ikircikli bir durum söz konusudur.

Said'e göre *“Oryantalizm beslenebilmek için önceden gelip geçmiş bilim adamlarının sözlerinden yararlanmak durumundadır. Oryantalistler yeni bir malzemeye rastlasa dahi bunu eskilerden aktardığı görüş açısı, ideoloji ve yaratıcı tezlerin yardımı ile yeniden yargılamak zorundadır”* (1998: 245-246). Chateaubriand, seyahatnamesini yazarken dönemin önemli araştırmacılarına danıştığını ve özellikle Doğu coğrafyası ve dilleri üzerine onlardan bilgi edindiğini ifade eder.

Metinsel bir döngü olan oryantalist söylem kendisinden önceki metinlerden beslendiği gibi kendisinden sonraki metinlere de dayanak teşkil eder. Oryantalist seyahatnamelerde *“Roland'ın Şarkısı'ndan İran Mektupları'na kadar Avrupa tahayyülünde yüzyıllar boyunca oluşan temsillerin izlerini bulmak mümkündür”* (Mouhoub, 1997: 104). Yüzyılın gezgini seyahate çıkmadan önce Doğu'ya seyahat etmiş gezginlerin seyahatnamelerini okur. Chateaubriand, Doğu'ya gelmeden önce iki yüze yakın seyahatname okuduğunu ifade eder. Benzer şekilde Gautier de Nerval'in Ramazan ayına dair gözlemlerini alıntılama ve tekrar etmekte sakınca görmez (İldem, 2007).

Yeniden ve yeniden üretilen imgeler dizisi, gezgin açısından “seleflerinin başarısını sağlayan temaları yeniden yazma ve metinlerarasılık sarmalı içinde ele almaktır” (Mouhoub, 1997: 108). Hatta gezginin daha önce yazılanları tekrar ederek söylediklerinin doğru olduğunu kanıtlamaya çalışması, kısır bir döngü oluşturmaktadır (Lowry, 2004: 12). Shick, oryantalist metinlerin bazı konularda söylem birliği etmişçesine birbirlerine yaslanıp konumlarını güçlendirdiklerini, bazı konularda tam aksine birbirleriyle çelişkili söylemler ortaya koyduklarını ifade etmektedir. Bu ikili durum her nasılsa oryantalist metinlerin güvenilirliğine halel getirmemektedir.

Şarkiyatçı seyahatnameler, aşk romanları, erotik romanlar ve sözde bilimsel incelemelerin meydana getirdiği büyük külliyatı okurken, ilk bakışta çelişkili görünen, ama yine de nasıl olduysa birlikte var olan iki nitelik dikkat çekiyor. Bir yandan, aynı motiflerin, öykü ve kalıpların, bir kitaptan diğerine devşirilerek alabildiğine yinelenmesi – kısacası, alıntılama ve yinelenmenin araçsallığıyla, bir gerçeklik inşası süreci – görünüyor. Diğer yandan, hep birbirleriyle çelişen baş döndürücü bir kesinlemeler hazinesiyle karşılaşılıyor ve bunlar, tuhaf bir zihinsel yadsıma mekanizması sonucunda, nasıl oluyorsa bu yazın türünün güvenilirliğini kökünden sarsmıyorlar (Schick, 2000: 84).

Kabbani, Avrupalı öncü gezginlerin kendileri dışındaki dünyayı önceden belirlenmiş kalıplara göre algıladıklarını ve bu kalıpları yıkamadıklarını ifade eder: “Avrupalı öncü gezginler, kendileri dışındaki dünyaları belirli kalıpların içerisine sokmuşlar, haleflerinden ancak çok azı, bu önyargılı kalıpların dışına çıkabilmeye çalışmışlarsa da pek başarılı olamamışlardır” (Kabbani, 1993: 98-99). Türkiye’ye gelmiş ya da gelmediği halde geldiğini iddia eden seyyahların nesilden nesle aktara geldikleri hayal mahsulü izlenim ve tanıklıklar aslında Batı muhayyilesinde yer alan söylemin dışavurumudur. Said’e göre “Doğu’dan söz açan bütün yazarlar (Homere bile...) önyargılarla yola çıkarlar, daima dayandıkları ve bütün referanslarına kaynak saydıkları tek ölçü hayalleridir” (1998: 37). Doğuya hiç gitmemiş sanatçılar dahi, giden kişilerin gravür ve notlarından, anlatımlarından yararlanarak, kimi zaman da kafalarındaki Doğu imgesini açığa çıkaran hayali ürünü resimler yaparak Oryantalizm rüzgârına kapılmışlardır (Germaner ve İnankur, 2002: 38).

Bazı meşhur seyahatnamelerin varlıklarını yazarının kişisel kütüphanesinde bulunan kitaplardan elde ettiği muhayyile ve ifade gücüne borçlu oldukları ortaya çıkmıştır (Coşkun, 13). “Doğu’nun yüceltilmesinde

önemli rol oynayan şairlerden Byron, Chateaubriand, Théophile Gautier, Gérard de Nerval, Pierre Loti, Fromentin gibi sanatçılar doğuya gitmişler, Victor Hugo ve Heinrich Heine gibi yazarlar ise doğuyu düşlemişlerdir” (Germaner ve İnankur, 1989: 21). Muhayyel tasavvurları ile kurgulandıkları Doğu’yu gerçeklik olarak toplumlarına sunan yazarlar Batı kolektif belleğindeki imgelerin nesilden nesle aktarılarak yerleşik hale gelmesine aracılık etmişlerdir.

ORYANTALİZM’İN EDEBÎ APARATI: SEYAHATNAMELER

Seyahatname (gezi yazısı) gezilip görülen yerlerle ilgili bilgi, gözlem ve hatıraları yansıtan yazılardır. Behdad’a göre “Gezi anlatısı, daha önceki gezi yazarları, gezi rehberleri, romanlar ve görsel sanat eserleri, önyargılar ile deneyimlenen sözde gerçeklik arasındaki hayali ilişkinin ürünüdür” (2007: 69). Seyyahlar yüzyıllar boyunca oryantalizm söylemine kaynaklık etmiştir ve bu yönüyle seyahatnameler, Batı’da oluşan Türk imgesinin kurucu metinleridir. Said’e göre “Bütün on dokuzuncu yüzyıl boyunca Doğu ve özellikle yakın Doğu Avrupalılar için bir gezi alanı ve önde gelen edebiyat konusu idi” (1998: 222). Hentch’e göre gezginler bagajlarında metinleriyle geri dönmüşler. Ama en önemlisi, hikâyeleri ilk anlatanlar onlardır, daha sonra zamanla bunları yazıya dökmüşler, böylece bu yazılar Doğu’nun anlatılarının maddi temelini oluşturmuştur (1996: 117).

Avrupa edebiyatında Türklerden söz eden en yetkin edebî tür gezi yazılarıdır. Diğer edebî türlerin, roman, hikâye, tiyatro, şiir yazarları Doğu’ya seyahat etmek yerine seyyahlardan edindikleri bilgilerle var olan Türk imgesini pekiştirmişlerdir. XVI. yüzyıl yazarları Türkler hakkında yazarken doğrudan veya dolaylı olarak seyyahların hikâyelerinden yararlanmışlardır (Yerassimos, 2002: 27). “Bu dönemde Avrupa’nın ilgisini çeken gezi ve anı yazları, Türk imajının geniş halk kitlelerine yayılmasında en belirleyici edebi eserleri oluşturur. Öyle ki XIV. ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı topraklarına toplam 449 seyyah gelmişti” (Özsüer, 2019: 113).

Türkler, Haçlı seferlerinden bu yana Fransızlarla dolaylı ve dolaysız ilişki içerisinde olmuş ve Haçlı seferlerinden itibaren Fransız literatüründe “Türkiye”, Osmanlı sınırlarında yer alan tüm ülkeler için kullanılmıştır. XVII., XVIII. ve yoğun olarak XIX. yüzyılda pek çok Fransız yazar, tüccar, din adamı ve seyyah Osmanlı coğrafyasına çeşitli sebeplerle seyahatler düzenlemiş ya da yol güzergâhına Osmanlı’yı eklemiştir.

FRANSIZ ORYANTALİST SEYAHATNAMELERİNDE METİNLERARASILIK

“Sadece imgeler aramaya gidiyordum: Hepsı bu” (Chateaubriand, 1969: 702).

“Doğu imgeler ülkesidir.” Lamartine

“Doğu ister imge olarak ister düşünce olarak, imgelem gücünü yeğleyenler için olduğu denli düşünce gücünü kullananlar için de bu kitabın yazarının belki de ayrımında olmadan boyun eğdiği bir çeşit yaygın uğraş oldu” (Hugo, 1868: 2).

Bu bölümde Türkiye’ye seyahat eden ve seyahat sonunda oryantalist imgelerini okurlarla paylaşan Fransız oryantalist yazarlardan Tavernier, Chateaubriand, Flaubert, Gautier, Nerval, Lamartine’in seyahatnameleri oryantalizm ve metinlerarası ilişki bağlamında irdelenecektir. Edward Said oryantalizmin yayılma alanı olarak Kuzey Afrika kıyılarına kadarki Ortadoğu ve Yakındogu coğrafyasını almıştır. Dolayısıyla araştırma sahasına bu alanları dâhil etmiştir. Türkiye, Said’in oryantalist inceleme sahasına dâhil değildir. Çalışmamıza konu olan Tavernier, Flaubert, Chateaubriand, Lamartine, Gautier, Nerval’in Doğu seyahatlerinde Türkiye bir uğrak noktasıdır. Doğu’ya seyahat eden bu seyyahların gezi rotalarında Mısır, Filistin, Lübnan, Ürdün ve Yunanistan gibi ülkeler de yer almaktadır. Bu seyahatler Türkiye’ye özel seyahatler değildir. Biz seyahatnamelerde Türkiye’ye dair gezi notlarını çalışmamızın kapsamına dâhil ettik.

Chateaubriand ve Lane’den sonra bütün Doğu yolcuları bu iki yazarın eserlerini ele almışlar, – hatta bazıları kelime kelime kopya etmeye kadar ulaşmış – böylece onların bıraktıkları miras zaman zaman Oryantalizmin yeniden doğuşu olmuştur. (...) Doğu’da Nerval, Lamartine’in izlerini takip etmişti, Lamartine ise Chateaubriand’ın yolunu izlemiştir. (...) Chateaubriand’dan sonra gelenler de onun yazılarını aktarmışlardır. Bütün bu karışık kopyalamalar arasında modern Doğu’ya ait gerçeklerin ortaya çıkarıldığını sanmak zordur (Said, 1998: 244-246).

Flaubert, Kahire’deyken Avrupalıların “burada bir şeyler keşfetmekten çok yeniden keşfettiğini” söyler. Said’e göre oryantalist metinler birbiriyle birleşir ve ortaklaşır. Şark, bir gerçeklik değil, başka bir metne, anılara ve hayal gücüne dayanan kurgusal içeriklerdir. Jale Parla’ya göre, “Doğu XIX. yüzyılda böyle bir fantastik kavramlar dizisi olarak yansdı. Bu fantastik özelemler ister Hugo’nun kullandığı gibi salt biçimsel, egzotik öğelerle, ister

Lamartine ve Flaubert'teki gibi benlik arayışında, isterse Byron ve Nerval'de olduğu gibi bir tür Doğu nevrozunda dile gelsin, bu yazarların hepsi için Doğu 'ölümsüz' ve 'değişmez'dir' (2015: 66).

Oryantalist seyyahların Türkler hakkında olumsuz imgeler üretmeye en müsait konular: padişah ve haremi, saray kadınları, kölelik, cariyelik, devşirme sistemi, kardeş katli, çok eşlilik, kadının konumu, hamam, erotizm ve eşcinselliktir.

Ana Metin Olarak *Binbir Gece Masalları*

Uzun zaman Doğu'da ve İstanbul'da bulunmuş, Arapça ve Türkçe bilen Antoine Galland, 1705'te *Binbir Gece Masalları*'nın ilk cildini yayınlar. O tarihten itibaren Doğu'ya seyahat eden gezginler *Binbir Gece Masalları*'ndaki mekânları aramışlar ya da gördükleri yerleri *Binbir Gece Masalları*'na yaklaştırmaya çalışmışlardır: "(...) Kimi zaman belirgin ve iyice aydınlanmış, kimi zaman belli belirsiz, yarı karanlığa dalmış tüm bu nesneler, gerçek bir *Binbir Gece sahnesi* oluşturunuyordu. Eksik olan yalnızca Halife Harun Reşit, vezir Cafer ve haremağası Mesrur'du" (Chateaubriand, 1968: 190). Gautier de *Binbir Gece Masalları*'nda bahsi geçen coğrafyada olduğunun bilincindedir: "*Binbir Gece Masalları*'nın giysi dolabını karıştırıyorsunuz; eğer hoşunuza giderse prens Caramalzaman'ın ceketini deneyebilir; prenses Boudroulboudor'un entarisinin aynısını açıp serebilirsiniz" (Gautier, 1910: 125). "Gerçekliğin her zaman düşün altında kaldığı söylenir; ama burada, düş, gerçeklik tarafından aşılıyordu. *Binbir Gece Masalları* bundan daha masalımsı, hiçbir şey sunmazlar" (Gautier, 1910: 92). Nerval, *Binbir Gece Masalları*'nda bahsi geçen ve Avrupalıların inanmakta zorlandıkları derecede güzelliklerle dolu yerlere örnek olarak İstanbul'u gösterir: "Eğer bir zamanda herhangi bir şey bir *Binbir Gece Masalı* düşüne benzediyse, eğer yeryüzünde bir kent, Avrupa'nın tasarlamakta güçlük çektiği ama Doğu'nun zahmetsizce kabul ettiği şu masalımsı ve olağanüstü ülküyü gerçekleştirebilirse, bu imgeyi büyülenmiş gezgine, ancak İstanbul'un ilk görünüşü sunar" (Nerval, 1956: 701).

Mekâna Sirayet Eden Barbarlık: Topkapı Sarayı

"Topkapı Sarayı" Batılılarca acımasızlıkların, kıyıcılığın sergilendiği ve anımsandığı bir mekândır. Padişahların yakınlarını ve kardeşlerini katletmeleri, taht mücadeleleri, görevini ihmal etmiş ya da görevde kusuru olan paşaların idam edilmesi, suçlu ya da aldatan kadınların çuvallara konulup denize atılmaları, yenicileri isyanları, yenicilerinin baskıları ile

paşaların veya padişahların boğdurulması şeklinde bilgiler var olan imgeleri güçlendirir. Çalışma kapsamında incelediğimiz seyahatnamelerde Topkapı Sarayı'na ilişkin çok sayıda taraflı ve olumsuz nitelendirmelerin yer aldığı görülmektedir:

Chateaubriand Topkapı Sarayı'nı “*kulluğun Capitol*”ü olarak tanımlar: “İşte orada, kutsal bir gardiyan, vebanın tohumlarını ve zorbalığın ilkel yasalarını özenle saklıyor; solgun yüzlü tapımcılar durmaksızın tapınağın çevresinde dönüyor ve başlarını getirip puta sunuyorlar” (Chateaubriand, 1968: 205).

Lamartine, “*Ay sayısız köşkü aydınlatıyor; Murat'ın sarayının eski surları, çınarların koyu yeşili arasında bir kaya örneği çıkıyorlardı. Yüzyıllardan beri onca korkunç ve ünlü dramın geçtiği tüm sahne gözlerimin önünde ve düşüncelerimdeydi. Tüm bu dramlar, kişileri kan ve ün izleriyle önümde belirliyordu*” (Lamartine, 1877: 175-176) ifadeleri ile Racine'in Bajazet oyununa metinlerarasılık yapar.

“*Oradan, sarayın korkunç kapısının sık sık vezirlerin hatta sultanların kanlı başlarını kusmak için açıldığı avluya indik*” (Lamartine, 1877: 205).

“*Bu saray uğursuzluk getiriyordu; ne denli çok kan seli almıştı orada; ne denli çok kesik baş yığını kılıç altında yuvarlanmıştı orada; ne denli çok ceset yeniçerilerin başkaldırılarına kurban olarak önlerine atılmıştı orada...*” (Lamartine, 1877: 52).

“*(...) tahttan indirilmiş sultanların halk tarafından oraya sürüklendiği; halkın hem yargıç hem cellât olduğu zaman hiç gecikmeyen ölümü, orda bekledikleri kanlı şato. Altı ya da yedi koparılmış imparator başı bu merdivenin basamaklarında yuvarlandılar. Daha sıradan binlerce kesik baş şu kulenin mazgallarını örttüler*” (Lamartine, 1877: 240).

“*Sarayın kapısında, küçük sütunlar arasında bir zamanlar kesik başların, ünlü saraydaki kesik başların sergilenmesine yarayan duvar oyukları görülüyor*” (Nerval, 1956: 617).

“*Coşkun akıntılı bu mavi ve derin su, ne kadar güzel vücudu gezdirdi. Söylence belki de asılsızdır; ama gerçek olmasa da yerel renk içerir*” (Gautier, 1910: 72).

Victor Hugo, Doğu'ya gelmeden Chateaubriand'nın ve diğer seyyahların seyahatnamelerini okuyarak Türk insanı hakkında edindiği olumsuz kanaatlerle *Les Orientales* (Doğulular) adlı şiir kitabını yazar. “*Les Têtes du Sérail*” (Kesik Başlar/Sarayın Başları) başlıklı şiirinde Topkapı surlarına altı bin kesik baş olduğu iddiasında bulunarak Topkapı Sarayı'nı acımasızlık

ve kıyıcılık imgeleri ile sunar (Hugo, 1868: 10). Bu eserde yer alan şiirlerin yaklaşık üçte birinde doğrudan ya da dolaylı olarak Türklere yer veren Hugo, bu eseri ile Fransız edebiyatında yüzlerce yıllık geleneksel Türk imgesini tüm bileşenleri ile yansıtır.

Haremin Düzmece Gizemleri

Harem, kadın ve cinsellik konuları Türk imgesinin değişmez ve vazgeçilmez bileşenleridir. Türk toplumu için sıkça kullanılan harem, kadın ve cinsellik imgelerinin gezginler tarafından olduğu gibi korunduğunu söylenebiliriz. Doğulu kadın ve harem imgesi kolay kolay çözülemeyecek sağlam bir imgedir. Bu imgeye kaynaklık eden ana metin *Binbir Gece Masalları*'dır. Avrupa'da Türk kadını ile alakalı düşüncenin şekil almasında *Binbir Gece Masalları*'nda sıkça sembolize edilen "hafifmeşrep" ve "fettan" Doğulu kadın tipolojisi etkili olmuştur (Sancar, 2010: 10-11).

Doğu'ya gelmiş ya da gelmemiş yazarların ilgilerinin toplandığı odak noktası birbirinden güzel kadınların yaşadığı, peri masallarını andıran lüks ve şatafatın olduğu haremdir. Türk kadını ile alakalı olumsuz çağrışımlı imgelerin oluşmasında ve bu imgelerin Batı'nın kolektif belleğine yerleşmesinde her oryantalist metnin bir öncekini tekrarlaması ve bu imgelerin muhayyel ve gerçekdışı bilgilerle zenginleştirilmesi etkili olmuştur.

Geleneksel imgede yalnızca erkeklerin zevklerine hizmet etmek için yetiştirilmiş hareme kapatılan kadınlar vardır. Hugo, haremde yüz ile üç yüz, Du Camp dört yüz, Gautier altı yüz bazen bin altı yüz kadar kadın olduğunu iddia eder. Türklere ve padişahlara atfedilen güçlü Türk tipine denk şehvet düşkünlüğü bu sayıları normalleştirme ve inandırıcı kılma çabasıdır (Özçelebi, 1982: 161).

Oryantalist düşüncenin Türklere ilişkin en önemli imgelerinden biri, hiç kuşkusuz haremdir. Oryantalist birçok metinde harem cinsellikle bağdaştırılmış ve Türk kadını da haremın "cinsel meta"sı olarak yansıtılmıştır. İstanbul'a gelen birçok gezgin kafasında şablonlaştırdığı Türk kadını ile karşılaşmayınca hayal dünyasında kurguladığı kadın tipini imgeleştirmiştir. Resimlerde, seyahatnamelerde, öykülerde ya da şiirlerde eşsiz güzellikteki Türk kadını yanında çirkin ve kaba Türk erkeğiyle aynı karede sunulmuştur. Bu temsil ile kadınların haremde kendi iradeleri dışında zorla alıkonuldukları izlenimi verilmek istenmiştir (Bulut, 2014: 13).

Edward Said'e göre Doğu, oraya giden ya da masa başı yazarlar için cinsel fantezileri serbestçe hikâyeleştirilebilecekleri bir malzeme sunmuştur: “Doğu Seksüalitesi” zamanla diğer bütün kültür birikimleri ile birlikte normale indirilmiş, bir alış veriş malzemesi haline getirilmiştir. Böylece yazarlar ve okuyanları, Doğu'ya gitmeye dahi gerek duymadan ondan faydalanabilecek; istedikleri hayalleri kurabileceklerdi” (Said, 1998: 263).

Goytisolo, birçok gezi yazısında hareme dair fantezilerin yer aldığını ifade eder. Ona göre Topkapı Sarayı gezginler tarafından mutlaka bahsedilmesi gereken bir yerdir ve Topkapı Sarayı Batı yazınında üç yüz yıl boyunca çarpık ilişkilerin mekânı olarak sunulmuştur (2004: 32-33). Hareme girilmesinin kesinlikle yasak olduğu bir sistemde bu denli mahrem bilgilerin gözlem sonucunda elde edilmiş gibi sunulması oryantalist söylemin değişmez niteliğidir:

Haremler, prensesler, prensler, köleler, dansörler ve dansözler, esrarlı içecekler, yiyecekler vs. Bu repertuar bizim için yabancı değildir. Sadece Flaubert'in seksi Doğu kuruntuları değil, bu örnek içinde Doğu ve Batı'nın bir kere daha seks çizgisi üzerinde birleşmesi ilginçtir. (...) Doğu, Avrupa'da yasak olan seksüel deneylerin serbestçe aranabileceği bir yerdir. 1800'den beri Doğu'yu ele almış yahut Doğu'ya seyahat etmiş hiçbir Avrupalı yazar bu kuralın dışında kalmamıştır. (...) Flaubert'in tüm Doğu deneyleri örgüsünün orta yerinde, ister duygulu ister ümitsiz daima Doğu seksle birleştirilmiştir. Ancak Flaubert bu tutumunda yalnız değildir. Ayrıca Batılıların Doğulular hakkında daima düşüne geldikleri bu konuyu abartmış da değilim. Sadece onun için seks konusu klasik değişmezliğini muhafaza etmektedir (Said, 1998: 259-262).

Haremi, sapkınlık, acımasızlık ve aşırılıktan oluşan cinselleştirilmiş bir âlem sayan görüşün, güzel sanatlardan operaya, romana ve popüler edebiyata kadar çeşitli alanlarda yansımaları görülmüştür. Batılılar tarafından haremi bu denli ilgi çekici kılan hareme kesinlikle girilememesiydi. “Kıskanç Türk” imgesi kadınların haremlerde yaşamaları, baştan ayağa kapanmaları, sadakatsizliklerinin ölümle cezalandırılmaları nedeniyle icat edilmiş bir imgedir.

Namevcutu Mevcut Kılma Çabası: Türk Kadını

Batılı yazarların Doğu ve cinsellik arasında bilinçaltında kurdukları bağlantılar imgeleri şekillendirmiştir. “Yazar, kendi kurgusal dünyasını eserde oluştururken, bilinçaltı ile sürekli bir iletişim halindedir. Bilinçaltı bu iletişimi imgeler aracılığıyla yapar” (Ulağlı, 2018: 122). Tavernier seyahatnamesinde umduğu gibi bir evlilik yapmamış Türklerin eşlerini terk edip parasını ödeyerek dilediği süre için kadın alabildiklerinden bahseder (2005: 309). Kadınlar mal gibi alınıp satılabilir erkekler karısını gönlüne göre değiştirebilir. Tavernier’nin çizdiği tabloda Türk erkeği eşine karşı sadık değildir:

(...) birden fazla kadınla evli olan Türklerin, tek kadına bağlı, iyi bir hayat sürenler kadar çok, çocuklara sahip olmadıkları her zaman dikkati çekmiştir. Muhammed’in dininden bahseden yazarlar, hiç şüphesiz Türklerin birçok kadınla evliliklerinden ve bunun içeriğinden fazlaca söz etmişlerdir (2005: 169).

Doğu ve cinsellik arasında kurulan düzenli çağrışımlar söz konusudur. Yazar, anlattıkları ile öznel bakış açısını ortaya koyar. Yazarın gördükleri kurgu dünyasında bambaşka bir boyut kazanarak hikâyeleşir. Bunun neticesinde, yazar “şehvet düşkünü Türk” imgesini pekiştirir. Flaubert fiziksel olarak beğendiği kadının kendisinden herhangi bir şey talep etmemesinden hoşlandığını ifade eder. Ona göre “Şark kadını bir makineden başka bir şey değildir: Erkekler arasında hiçbir ayrım yapmaz” (Flaubert’ten akt. Said, 1998: 258). Nerval ise Doğu’da kadınların sürekli boyunduruk altında tutulduklarını iddia eder: “Doğulu yaşamı kabul etmek için ne yaparsanız yapın, kendinizi Fransız hissedersiniz ve böyle zamanlarda çok hassas olursunuz. Bir an için onu kurtarabilirsem kurtarmayı ve ona özgürlüğünü vermeyi düşündüm” (Nerval, 2001: 182).

Despot Türk İmgesi

“Doğu despotizmi”, Montesquieu’nün *De L’Esprit des lois* (Kanunların Ruhı) adlı eserinde Türk devlet sistemini tanımlamak için icat ettiği bir kavramdır.

Üç gücün padişahın başında birleştiği Türklerde korkunç bir despotizm hüküm sürüyor. Üç gücün birleştiği İtalya cumhuriyetlerinde özgürlük bizim monarşilerimize göre daha az bulunur. Ayrıca devletin varlığını sürdürebilmesi için

Türklerin hükümeti kadar şiddete ihtiyacı var; Devlet engizisyon görevlilerine ve herhangi bir muhbirin istediği zaman bir notla suçlamasını iletebileceği bagaja tanık oluyor (Montesquieu, 1961: 161).

XVIII. yüzyılda “Doğu despotizmi” fikrinin yayılmasında en büyük katkıyı yapan Montesquieu, Doğu’ya hiç gitmemiştir. Montesquieu, önceki yüzyıllarda Doğu’ya dair yazılan gezi hikâyelerini birleştirerek, bir despotizmin parçalarını farklı eserlerinde düzenleyip sınıflandırıyor. (Hentch, 1996: 148). Montesquieu, *Les Lettres persanes* (İran Mektupları) adlı eserini Doğu’ya gitmeden masa başında kaleme almıştır. Montesquieu, 1675 yılında İstanbul’a giden ve Topkapı Sarayı hakkında, sarayda çalışan Fransız ve İtalyan saray çalışanlarından elde ettiği bilgilerle *La Nouvelle relation du serail* eserinin yazarı Jean-Baptiste Tavernier’i okuyup *Les Lettres persanes* (İran Mektupları) eserini yazmıştır. Montesquieu’nün *Les Lettres persanes* (İran Mektupları) eseri Doğu despotizmi hakkındadır. Montesquieu’nün bu eserinde yer alan mektupların amacı zorba yönetim biçimlerini, kurumları eleştirmek olduğu için Türkiye’yi de elverişli bir örnek olarak gösterir. Zorba yönetici-asker-bağnaz Türk ön plandadır. Oryantalizmin kökenleri bu eserde bulunabilir. Söz gelimi Montesquieu’nün gözünde hayatın her safhasını kaplayan bir durgunluk atalet hali ve cehalet Asya toplumlarının yapısal karakter özellikleridir. Despotizm tek ‘mümkün’ (ve bildikleri) yönetim biçimidir (Durukan, 2004: 61).

Chateaubriand, Türk toplumunu “dilsiz bir kalabalık” olarak nitelendirir, ona göre Türk toplumu sürüden farksızdır. Osmanlı padişahı devleti zorbalıkla yönetmekte ve halkı köleleştirmektedir. Toplum padişaha boyun eğmiş kurban gibidir. Osmanlı coğrafyasında despot bir yönetim anlayışı, kölelik ve zulüm vardır (Chateaubriand, 1968: 10).

Barbar, Zalim, Zorba ve Kaba Türk İmgeleri

Antikçağ’a özlem içerisinde olan ve bu kabullerle Doğu’ya seyahat eden Batılı gezginler oralarda harabelerle karşılaşınca bu durumun müsebbibi olarak barbar Türkleri görmekte ve buraları yönetme hakkını kendilerinde görmektedirler:

Müslümanların Filistin’i ele geçirdikleri sırada her ne kadar daha önceden Hazreti Muhammed Hristiyanlara asla eziyet edilmemesini buyuran mektupları Hristiyanlara kendi elleriyle verdiyse de (bunlar olmasaydı belki buralarda bir tek Hristiyan

bile kalmazdı), bu söz de peygamberin ölümünden sonra onun yerine geçenler bu milleti yok etmek için kararlı davranışlarda bulundular ve bu amaçları doğrultusunda kiliselerini yıktılar, kitaplarını yaktdılar ve son vahşetlerini uyguladılar (Tavernier, 2005: 249).

Tavernier, Türklerin tarihi eserleri tahrip ettiği gibi insanlara zulmettiğini iddia eder: “Köyün uzağından geçerek yedi saatlik bir yürüyüşle her gün Türk olmaya zorlanan birçok Rum’un yaşadığı ‘Mucur’ adlı başka bir büyük köyün aşağısında kamp kurduk” (2005: 128). Tavernier, eserinin bir başka yerinde “Yirmi mil uzunluğunda, hemen hemen her yeri ekilebilecek büyük bir ova; ama bu zavallı Hristiyanları yoksulluğun son noktasına getiren Türklerin zorbalığı ve Arapların çapul akınları tarımın gelişmesini engelliyor” (2005: 201) ifadelerine yer verir. Eserin birçok yerinde zorba Türk imgesi tekrarlanır. Sefil köylülerin çevirdiği harabelerle karşılaşan Tavernier “buralar eğer bu hale gelmişse suçlusu Barbarlar, Türkler ve Araplardır” diyerek Türklere ilişkin önyargısını ortaya koyar.

Chateaubriand’a göre Türklerin inançları onları bağınazlığa itmektedir. Doğu’da karşılaştığı yoksulluk, cehalet ve çirkinlik İslamiyet’ten kaynaklanmaktadır. Hristiyan erdemine sahip olmayan barbar Türkler medeniyeti yok etmişlerdir. Türkler barbar bir kavimdir ve medeniyet yapmaktan çok medeniyet yıkan bir toplumdur. Sanat eserlerini yıkmaları, tabiata zarar vermeleri, kendi dinlerinden olmayanlara yaşam hakkı tanımamaları yönüyle bağınazdırlar. Ona göre Türkler “İnsan soyunun üstüne sonsuza dek çöreklenmiş en bağınaz mezhebin askerleridir” (Chateaubriand, 1968: 10) Chateaubriand, Türklerin kılıç zoruyla yönetim sergilediklerini ve cana kıymayı bir hak olarak gördüklerini ifade eder: “(...) en güçlü olunduğunda öldürmek onlara yasal bir hak gibi görünür; aynı duygusuzlukla bu hakka boyun eğler ya da onu uygulatırlar. Türkler yaradılışları gereği, kılıca bağımlıdırlar; kılıcın gerçekleştirdiği tüm mucizeleri severler: Kılıç onlar için, bir Cin’in, imparatorluklar kuran ve yıkan sihirli sopasıdır” (Chateaubriand, 1968: 315).

Nerval, Balıkpazarı’nda başı kesilerek öldürülmüş bir Ermeni’den bahsederken Türklerin bağınazlığına dolaylı bir gönderme yapar (Nerval, 1851:155). Gautier’ye göre Türklerin “Oruç ve diğer sofuca uygulamalarla hayal güçlerini coşturan ramazandan hemen sonra, genellikle, bağınazlıklarında çoğalma olur” (Gautier, 1910: 258).

Nerval’e göre “Şarkta, kaba bir insana son sözü asla bırakmamak gerekir, aksi halde sizi korkak zanneder ve yumruklamaya kalkabilir. En ağır küfrü

eden de oradakilerce galip sayılır” (Nerval, 1851: 220). Tavernier’nin kaba, kılıksız, açık arayan, her şeyi günah olarak değerlendiren Türk imgesi şu cümlelerle dile getirilir:

Türklerin gelişiyle ve yeniçerinin ihanetiyle ilgili kanımda yanılmamıştım: Bizim set çevresinde yemek yiyeceğimizden kuşkusu bulunmayan yeniçeri – haklı olarak – uşağın ettiği alayın öcünü almak için bizi kadiya şikâyet etmiş. Bu kaba ve kılıksız Türkler yörenin yeniçerileriydi, kadı onları kutsal kabul ettiği bir yerde bizi şarap içerken yakalamaları için göndermişti ve onlara göre burada yaptığımız şey günahtı (2005: 121).

Geleneksel Türk imgesinde barbarlık, acımasızlık sadece insanlara değil tabiata da yöneliktir. Chateaubriand’a göre Türkler tabiat düşmanıdır: “Eğer Türkler bir şeyi büyümeye bıraksalardı, hayranlık uyandıracak bir sakızağacı, meşe, çam, “*phyllyrea*”, “*andrachne*” ormanı ile örtülü olabilecek, engebeli bir bölgeyi tırmanmaya başladık. Ama Türkler genç bitkileri ateşe veriyorlar, büyük ağaçları kesiyorlar. Bu halk her şeyi yakıp yıkıyor” (Chateaubriand, 1968: 198).

Rüşvetçi Türk İmgesi

Fransız oryantalist seyahatnamelerde Türkler paraya, mala, mülke, altına düşkün cimri insanlar olarak tanıtılır. Bu eserlerde bahşiş, gezgin tarafından rüşvet olarak algılanır.

Tavernier’ye göre, Türkler inançlı olmalarına rağmen menfaatleri için yalan da söyler, rüşvet de alır. Yazar, tek bir insana özgü olan davranış ve düşünüş şeklini genelleştirip tüm topluma mal eder. Tavernier için Türkleri yönetmek çok kolaydır: “*Hemen bu Türklerden birine de bir kaş göz işareti yaptım; Türk kendisine özel bir şey vaat ettiğimi hemen anladı ve arkadaşlarına dönerek şöyle dedi: ‘Valla doğru söylüyorlar, içtikleri hiç de şarap değil’*” (2005: 121). Türkleri idrak seviyesi düşük insanlar olarak değerlendiren Tavernier’ye göre Türkler maddiyatçı bir kişiliğe sahiptir: “*Türklerin yapılan hileyi anlamaları için aradan uzun bir zaman geçti. Onlar için paranın güzel ve çok beyaz olması yeterli oluyordu*” (2005: 47).

Geçmiş yüzyılların ve dönemin kaynak eserlerinde ve yolculuğu süresince Türklerin yalnızca kusurlarını arama eğiliminde olan Chateaubriand’a göre Türkler Yunanistan’da Yunanlıları, Kutsal topraklarda azınlıkları, din adamlarını, hacıları, yolcuları soyarlar. “*Paşa, hemen tüm Müslümanlar gibi, iğrenç bir cimriliktedir*” (Chateaubriand, 1968: 359).

Tembel Türk İmgesi

Chateaubriand Türklerin vakitlerini uyuşuk bir şekilde kahvehanelerde ud dinleyerek geçirdiklerini, sanattan, sanayiden, iktisattan bihaber işsiz amaçsız bir şekilde yaşadıklarını ifade eder. Lamartine Doğuluların tembel insanlar olduklarını ve gelecek duygularının olmadığını ifade eder (Said, 1998: 247). Nerval de aynı paralelde bir söylemi tekrarlar. Ona göre “Doğu, herhangi bir şeyden hiçbir zaman kuşkulalmaz; orada her şey mümkündür” (Nerval, 2001: 309) Tavernier, padişahların tembel ve zevk düşkün olduklarını iddia eder. “Osmanlı padişahları ve genelde bütün Asya sultanları savaşlarda büyük yiğitlikler göstermişler. Fakat her zaman için zevke, tembelliğe eğilimleri olduğundan, çalışmamaktan da büyük bir zevk almışlardır” (2005: 153). Oryantalist söylemin Doğu-Batı karşıtlığında Doğu toplumlarına yönelik kullandığı etiketlerden biri Doğu insanının tembel oldukları yönündeki ön kabullerdir. İncelediğimiz seyahatnamelerde de Türklerin tembel ve uyuşuk oldukları, çalışmayı sevmedikleri yönünde peşin hükümlere sıklıkla yer verildiğini söyleyebiliriz.

Sanat Zevkinden Yoksun Türk İmgesi

Türklerin sanat yapıları; camiler, hanlar, hamamlar, kervansaraylar, köprüler, çeşmeler, çeşitli süsleme ve el sanatlarıdır. Gautier, “Kur’an canlı varlıkların temsil edilmelerini putperestlik gibi yasakladığına göre gerçek anlamda sanatları olmayan Türkler...” (Gautier, 1910) ifadeleriyle Türklerin sanatsız bir millet olduğunu iddia eder. Chateaubriand’a göre zorba Türklerin yönetimi altında bulunan İstanbul sanattan yoksun kalmıştır. İstanbul Hristiyan kültürü, sanatı ve mimarisinden uzaktır. “Ben yalnızca erdemler ya da sanatlarla güzelleşmiş yerleri ziyaret etmeyi severim; Phocas’ların, Bajazet’lerin ülkesinde ne birini ne ötekini buluyordum...” (Chateaubriand, 1968: 207). “Türk anıt-yapılarına gelince (...) üzerlerinde durulmak zahmetine değmezler. (...) Gerçekte Türklerin yapı sanatını kesinlikle bilmediklerini söylemek daha doğru olurdu; Yunan ve Arap yapılarını, masif kubbeler ve Çin pavyonları ekleyerek çirkinleştirmekten başka bir şey yapmadılar” (Chateaubriand, 1968: 330). Lamartine de aynı paralelde Türklerin sanata kıymet vermeyen bir millet oldukları yönünde ifadelerde bulunur: “(...) (Türkler) Her şeyi olduğu gibi bırakıyorlar; onlarda her şeyi yakıp yıkmamanın tek yolu hiçbir şeyi iyileştirmemektir” (Lamartine, 1896: 145). Oryantalist söylemde Batılılar kendilerini sanatsever ve sanattan anlayan, Doğuluları ise sanat yapmaktan uzak bir toplum olarak lanse

etmişlerdir. İncelediğimiz seyahatnamelerde de oryantalizmin bu söylemini haklı çıkarmaya dönük kalıp yargıların tekrarlandığını görmekteyiz.

Batıl İnanç Olarak İslamiyet

Tavernier, Müslümanların inançlarını “batıl inanç” olarak görür ve İslamiyet’e yönelik nefret söylemine yer verir. Ona göre, İslamiyet’in öğretileri farklıdır ve bu öğretiler İslam Peygamberinin vefatından sonra değişmiştir. Tavernier için İslamiyet dinsizliktir ve peygamberleri de sahtedir. Bahsi geçen eserde bu bölüm “Türklerin Aşırılığa Kaçan Batıl İnançları” adlı başlık altında verilmiştir. Tavernier için Müslümanların kutsal olana duydukları saygı doğrudan “batıl” olarak değerlendirilmiştir.

İslamiyet temizliğe büyük önem verir. Batı için temiz sayılan Müslümanlar için necis olabilir. Avrupa toplumlarında lavaboda kâğıt kullanılması, Türklerde doğru bulunmaz. Tavernier Türklerin batıl inançlara sahip olmalarından dolayı böyle bir yaklaşım sergilediklerini düşünür. Tavernier, “Doğulular İhtiyaç Giderdikten Sonra Neden Kâğıt Kullanmazlar?” başlığı altında düşüncelerini sıralar: “*Onlar bu iş için kâğıt kullanmanın büyük günah olduğuna inandıklarından dolayı buradaki oturma yerlerinde, yıkamada kullanılmak üzere bir musluk bulunur*” (2005: 92). Kurban kesme ibadeti için “koyun meletmek”, namaz ibadeti için “topukları üzerinde birtakım taklalar atmak” şeklinde benzetmeler yapan Chateaubriand’nın (Chateaubriand: 1968: 302) abartılı, saldırgan, tahammülsüz bu tavrı bilinçaltındaki Hıristiyan şövenizminin dışavurumdur.

SONUÇ

Seyahatnameler, Doğu’ya gitmemiş bir Batılı için hazır malzeme kaynaklarıdır ve seyahatnameler bu yönüyle, Avrupa’da oluşan Türk imgesinin kurucu metinleridir. Seyahatnameler incelendiğinde, seyyahların, Doğuyu nesnel gerçekliği dışında metin düzleminde algıladıkları görülmektedir. Oryantalist imgeler her seyyahın kendisinden öncekine kaynak göstermeksizin alıntı yaptığı, yeniden ürettiği, dönüştürdüğü, çoğalttığı türden imgelerdir. Bu bağlamda oryantalist seyyahın asıl malzemesi kendisinden önceki seyahatnamelerde aktarılan Doğu bilgisidir ve dolayısıyla bu seyahatnamelerde yer alan imgeler de tek kaynaktan çıkmışçasına birbirine benzemektedir. Bu yönüyle seyahatnameler yeni imgeler üretme, üretilen imgeleri yayma ve kalıcı kılmaya aracılık etmeleri yönüyle “edebi oryantalizm” olarak nitelendirilebileceğimiz yazı türleridir.

Oryantalizmi metin düzleminde kurgulanan bir söylem olarak nitelendiren Edward Said'in bu savını Fransız oryantalist seyahatnamelere uyguladığımızda kalıp yargıların ve sabit imgelerin tekrarlandığı görülmektedir. Seyyahlar Osmanlı coğrafyasına gelerek hem kendilerinden önce gelenlerin imgelerini tekrarlamışlar hem de kendilerinden sonraki yazarlar için yeni imgeler üretmişlerdir.

Binbir Gece Masalları'nı okuyarak yetişen Batılı aydınların Doğu'ya dair bilgilerinin yegâne kaynağı bu eserdir ve seyahatnamelerde sıklıkla *Binbir Gece Masalları*'na gönderme yapılmıştır. Doğu'ya gelen her gezgin kitaplardan tanıdığı bir Doğu manzarasıyla karşılaşma umuduyla gelmiş, masalsı Doğu tasavvurunun aksi ile karşılaşmak ise gezginde hayal-gerçek çatışmasını doğurmuştur. Seyahatnamelerde Topkapı Sarayı kurumsal yapısı ile değil Batı'nın kolektif muhayyilesinde yerleşik olan kardeş katli, yeniçeri isyanları, iktidar kavgaları, idamlar, entrikalar, kanlı mücadeleler ile yer almıştır. Seyahatnamelerde harem, cinsel fantezilerle süslenerek ilgi çekici kılınmak istenmiştir. Harem üzerine kulaktan dolma bilgileri doğrulama çabasındaki gezgin, genel teamülün dışına çıkmamış ve harem mahremiyetini hayali kurgularıyla yansıtmıştır. Seyahatnamelerde Türk kadınının inancı gereği kapalı ve gözlerden uzak yaşam tarzı gezginlerce tutsak, eve hapsedilmiş, söz hakkı olmayan köleleştirilmiş kadın imgesini ortaya çıkarmıştır. Seyahatnamelerde despot, zalim, barbar, bağınaz, tembel, çıkarıcı, rüşvetçi Türk imgelerinin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Seyahatnamelerde İslamiyet-Hıristiyanlık, Müslüman-Hıristiyan karşıtlığı olarak değerlendirilebilecek söylemlere yer verilmiştir. Seyahatnamelerde meselelere kendi inanç ve kültür perspektifinden bakan, farklılıklara tahammülü olmayan tek yönlü bir yaklaşımın izdüşümleri görülmektedir. Gezginlerin çoğu Doğu-Batı kıyaslamasını efendi-köle diyalektiğini doğrulatacak tarzda tepeden bakma, küçümseme ve aşağılama tavrıyla yapmışlardır. Türk imgesinin aktarıcısı değişse de söylem ortaktır; çünkü eserler gözleme dayalı değil, kalıp yargıya dönüşmüş Türk imgelerinden hareketle kaleme alınmıştır.

KAYNAKÇA

- Aktulum, K. (1999). *Metinlerarası İlişkiler*. Ankara: Öteki.
- Arrighi, D. "Le Recit de Voyage dans L'Empire Ottoman: Traditions et Variations dans les Lettres Turques de Busbecq". *Camenae* n°1, Janvier 2007.
- Behdad, A. (2007). *Kolonyal Çözülme Çağında Oryantalizm*, (Çev: S. Erduman, B. Ersöz). İstanbul: Nemesis.

- Bulut, Y. (2014). *Oryantalizmin Kısa Tarihi*. İstanbul: Küre.
- Chateaubriand, F. R. (1968). *Itineraire de Paris a Jerusalem*. Chronologie et introduction par Jean Mourot. Paris: Garnier-Flammarion.
- Coşkun, M. “Seyahat”, DİA, c. 37, s. 13.
- De Busbecq, O. (2010). *Les lettres turques*. Paris, P. David 1646, Paris: Honoré Champion.
- Devèze, M. (1970). *L'Europe et le monde à la fin du XVIIIème siècle*, Paris.
- Durukan, K. (2004). *Doğu-Batı İkilemine Dört Bakış*. Montesquieu, Fanon, Galeano, Said. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Flaubert, G. (1964). *Oeuvres Completes*, 2 vol. Paris: Seuil.
- Galland, A. (1965). *Les Mille et une Nuits*, 2 vol. Paris: Garnier – Flammarion.
- Gautier, T. (1910). *Constantinople*. Paris: Charpentier.
- Gautier, T. (1907). *L'Orient*. Paris: Charpentier.
- Germaner, S; İnankur, Z. (1989). *Oryantalizm ve Türkiye*, İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı.
- Germaner, S; İnankur, Z. (2002). *Oryantalistlerin İstanbul'u*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Goytisoló, J. (2004). *Osmanlı'nın İstanbul'u*, (Çev: N. G. Işık). İstanbul: Yapı Kredi.
- Hugo, V. (1868). *Les Orientales*, Paris: J. Hetzel.
- İldem, A. E. (2007). “Bir Yazın Türü Olarak Doğu Seyahatnameleri”, *Littera*, 21, 1-11.
- Kabbani, R. (1993). *Avrupa'nın Doğu İmajı*, (Çev: S. Tuncer). İstanbul: Bağlam.
- Karpat, K. (2004). “Giriş”, *Osmanlı ve Dünya*, (Çev: M. Armağan), 4. Baskı. İstanbul: Ufuk.
- Keyman, F.; Mutman, M.; Yeğenoğlu, M. (1999). *Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark içinde Oryantalizmin Gölgesi Altında: Batı'ya Karşı İslam*. İstanbul: İletişim.
- Kula, O. B. (1993). *Alman Kültüründe Türk İmgesi II*. Ankara: Gündoğan.
- Kula, O. B. (2006). *Avrupa Kimliği ve Türkiye*. İstanbul: Büke.
- Lamartine, A. de. *Voyage en Orient*. 2 vol. Paris: Hachette.
- Lamartine, A. de. (1877). *Nouveau voyage en Orient*. Paris: Calman Levy.
- Lowry, H. W. (2004). *Seyyahların gözünde Bursa*, (Çev: S. Alper). İstanbul: Eren.
- Mouhoub, Y. (1997). “Un ‘parfum d'Orient’ dans la littérature française du XIXe siècle”. *Brèves littéraires*, 11(3), 104–110.
- Montesquieu, Ch. (1961). *L'esprit des lois*. Paris: Garnier.
- Montesquieu, Ch. (1960). *Lettres Persanes*. Paris: Garnier Freres.

- Nerval, G. de (1851). *Voyage en Orient*, Troisième Édition, Tome II. Paris: Charpentier.
- Nerval, G. de. (1956). *Oeuvres*, 2 vol. Paris: Gallimard.
- Nerval, G. de (2001). *Voyage en Orient*. Tome I, Édition Établie Par Shu Fujita, Yoshihiro Maruyama, Takeshi Tamura. Tokyo.
- Özçelebi, A. (1982). *Romantik Fransız Yazarlarında Türkiye*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Özsüer, E. (2019). *Türkokratia Avrupa'da Türk İmajı*, 2. Baskı. İstanbul: Kronik.
- Öztürk, A. O. (2015). *Alman Oryantalizmi*, 2. Baskı. İstanbul: Vadi.
- Parla, J. (2015). *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*, 6. Baskı. İstanbul: İletişim.
- Said, E. (1998). *Oryantalizm (Doğu bilim) Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, (Çev: N. Uzel), 4. Baskı. İstanbul: İrfan.
- Sancar, A. (2010). *Osmanlı Kadını Efsane ve Gerçek*, İstanbul: Kaynak.
- Sbatos, C. D. (2014). *Mit ve Tarih Arasında Orta Avrupa Edebiyat Tarihinde Türk İmgesi*, (Çev: O. Cebeci). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Schick, I. C. (2000). *Batının Cinsel Kıyısı: Başkalıkçı Söylemde Cinsellik ve Mekânsallık*, (Çev: S. Kılıç ve G. Sarı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tavernier, J. B. (2006). *Tavernier Seyahatnamesi*. Ed. Stefanos Yerasimos, (Çev: T. Tunçdoğan). İstanbul: Kitap.
- Tavernier, J. B. (2005). *Büyük Senyörün Sarayı*, (Çev: H. Yanardağ). İstanbul: Parıltı.
- Tonnesson, S. (2006). "Oryantalizm, Oksidantalizm ve Ötekini Tanımak", (Çev: N. Güney). *Marife* 6/3.
- Ulağlı, S. (2018). *Öteki'nin Bilimine Giriş*, İmgebilim. İstanbul: Motto.
- Yerassimos, S. (2002). *Türkler, Doğu ve Batı, İslam ve Laiklik*, (Çev: T. Keşoğlu). Ankara: Doruk.